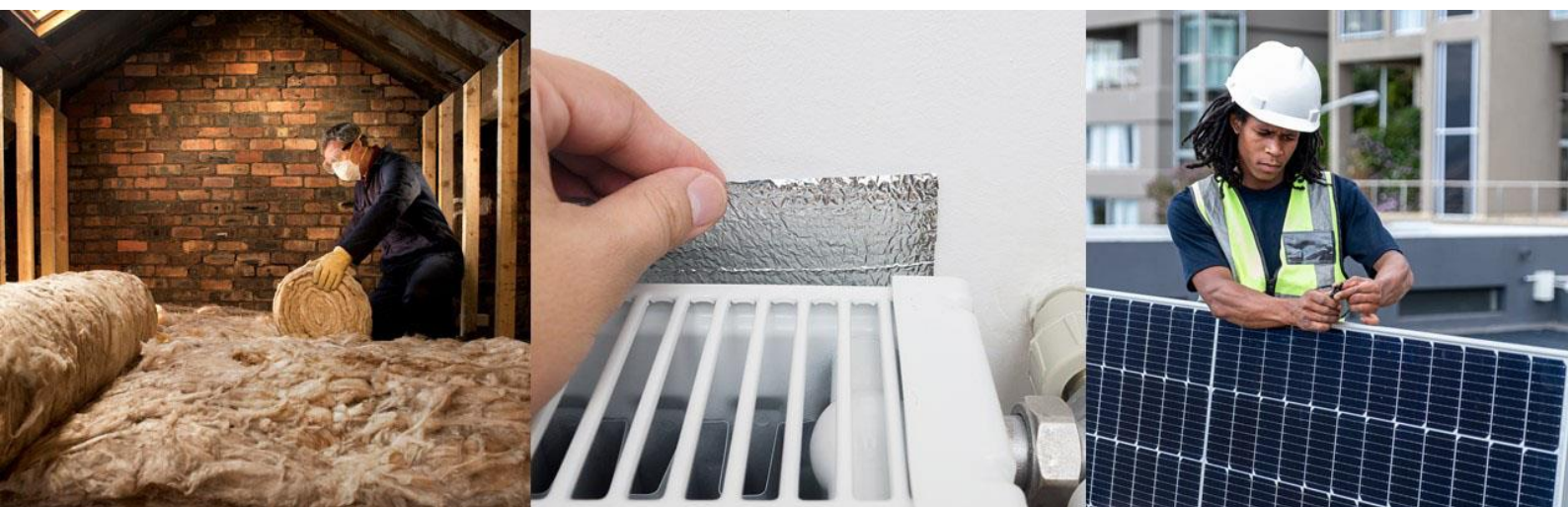

European Energy Poverty

Agenda Co-Creation and Knowledge Innovation
(ENGAGER 2017-2021)

Avansând dreptul la energie în UE

Un toolkit pentru implicare

Editori Marlies Hesselman • Sergio Tirado-Herrero • Marilyn Smith • Marine Cornelis

Colaboratori Íñigo Antepara • Anna Bajomi • Roberto Barrella • Umberto Cao • Souran Chatterjee • Teresa Cuervo • Audrey Dobbins • Giovanni Frigo • Sara Fuller • Mariëlle Feenstra • João Pedro Gouveia • Rachel Guyet • Vivien Kizilcec • Breffni Lennon • Irene González Pijuán • Slavica Robić • Caitlin Robinson • Nevena Smilevska • Anaïs Varo • Hyerim Yoon • Lidija Živčič

Traducător Alexandra-Iarina Chiciu

Acest Toolkit face parte din Acțiunea COST CA16232 - European Energy Poverty: Agenda Co-Creation and Knowledge Innovation, susținută de COST (European Cooperation in Science and Technology), o agenție de finanțare a UE pentru networkuri de cercetare și inovare (www.cost.eu). Acțiunile COST ajută la conectarea inițiativelor de cercetare din întreaga Europă, permițând oamenilor de știință să-și dezvolte ideile prin împărtășirea acestora cu colegii lor. ENGAGER reunește un corp divers și extins de părți interesate pentru a ajuta la înțelegerea și combaterea provocării sărăciei energetice. ENGAGER este format din patru grupuri de lucru (WG). Acest Toolkit este pregătit de WG 3 pe 'Dialoguri – Coproducerea cercetării și practicii emancipatorii'. Pentru mai multe informații vizitați: <http://www.engager-energy.net/>

Acest Toolkit a fost tradus în peste 15 limbi prin proiectul european 'Women in Energy for Solidarity' (2025-2026) finanțat de CERV <https://wise-energy-solidarity.eu/>

Combaterea sărăciei energetice: de ce ‘dreptul la energie’?

Obiectivul 7 de dezvoltare durabilă a ONU (ODD7) stabilește obiectivul atingerii **accesului universal** la energie suficientă, fiabilă, accesibilă și durabilă până în 2030.

În prezent, la nivel global, **759 de milioane de oameni** nu au acces la electricitate și **2,8 miliarde** încă se bazează pe combustibili tradiționali (spre exemplu, lemn de foc, bălegar și cărbune) pentru gătit și încălzire.

În Europa, **zeci de milioane** de oameni se luptă zilnic pentru a-și satisface nevoile energetice ale casei:

menținerea caselor calde pe timp de iarnă, răcoroase pe timp de vară, precum și plățirea facturilor de energie la timp.

Energia este un factor decisiv în atingerea majorității celorlalte ODD-uri; prin urmare, domeniul energetic ar trebui tratat cu prioritate.

CUPRINS

- **Ce înțelegem prin ‘dreptul la energie’?** (pg 3)
- **Dreptul la energie în practică** (pg 4)
- **Fundamentele unei abordări bazate pe drepturi** (pg 5)
- **Energia în legea drepturilor omului: prezentă, dar nu protejată** (pg 6)
- **Dreptul la energie: aspecte practice și considerații contextuale** (pg 7)
- **Menținerea dreptului de acces la energie și servicii energetice** (pg 8)
- **Recunoașterea și combaterea practicilor discriminatorii** (pg 12)
- **Accesibilitatea dpdv financiar** (pg 13)
- **Principii pentru a pune dreptul la energie în practică** (pg 14)
- **Referințe** (pg 18)

Educația și apa sunt recunoscute ca drepturi fundamentale ale omului; în contrast, energia nu este văzută astfel până în ziua de azi.

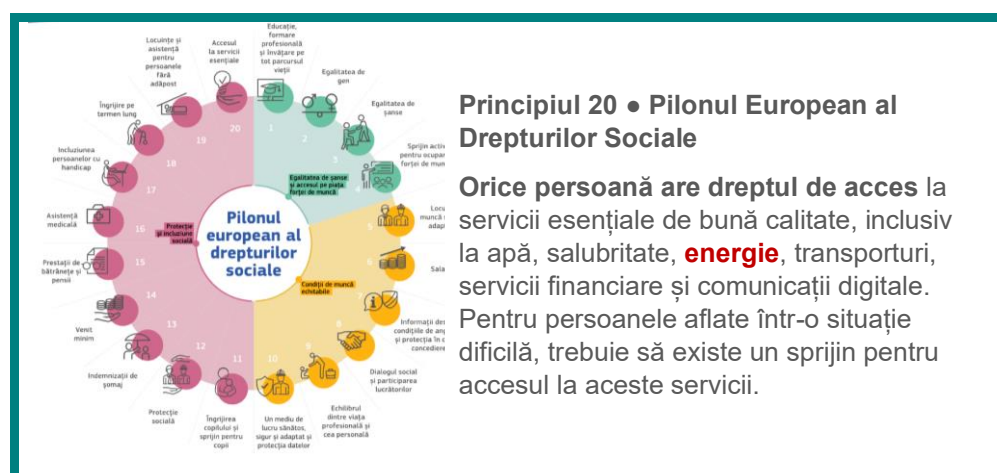
Adesea, energia este percepută ca fiind o comoditate, cererea și oferta fiind puternic influențate de forțele pieței.

Având baza în evoluțiile recente din contextul UE, acest document este menit să ajute actorii relevanți în a **promova dreptul la energie în susținerea unei vieți demne, la un cost accesibil și cu dreptul de a participa într-un proces decizional democratic privind sectorul energetic.**

Interesele și bunăstarea persoanelor — atât în plan individual cât și colectiv — trebuie să fie în prim planul sectorului energetic.

O realitate politică în schimbare pentru accesul la energie în UE

Realizarea unei ‘tranziții energetice justă și curată’ este un obiectiv central al Pactului Verde European (PVE), care stabilește ținta realizării unei economii neutre din punct de vedere al emisiilor de carbon până în 2050. Acest pact promite să ofere sprijin suplimentar Statelor Membre care se confruntă cu cele mai mari provocări, totodată fără a ‘lăsa pe nimeni în urmă’. În acest sens, PVE susține [Pilonul European al Drepturilor Sociale](#) (2017). Deși neavând caracter juridic obligatoriu, această cartă conceptualizează energia ca parte integrală a serviciilor esențiale, declarând că:

Recunoscând că sărăcia energetică afectează între 50 și 80 de milioane de cetățeni ai UE, PVE face un pas mai departe. În directivele UE relevante, prevede obligații pentru statele membre să dezvolte definiții la nivel național pentru sărăcia energetică, precum și să stabilească obiective, intervale de timp și politici pentru combaterea acesteia. Politicile se pot referi la plata facturilor de energie electrică, investiții în decarbonizare, performanța clădirilor și eficiența lor energetică, proiecte energetice comunitare sau măsuri de politică socială. Directiva Electricității prevede că implementarea sa trebuie efectuată în conformitate cu principiile drepturilor omului.

(UE) Directiva Electricității 2019/944

“Serviciile energetice sunt indispensabile pentru a asigura bunăstarea cetățenilor Uniunii. Serviciile de încălzire, răcire și iluminare, precum și energia necesară pentru funcționarea aparatelor electrice sunt esențiale pentru a garanta un standard de viață decent și sănătatea cetățenilor. În plus, accesul la aceste servicii energetice le oferă cetățenilor Uniunii șansa de a-și valorifica potențialul și sporește incluziunea socială.”

(UE) Regulamentul Guvernării 2018/1999

“Statele membre ar trebui să evalueze numărul gospodăriilor afectate de sărăcie energetică, ținând seama de serviciile energetice interne de care este nevoie pentru a garanta un nivel de trai minim în contextul național relevant, de politicile sociale și de alte politici pertinente existente, precum și de îndrumarea orientativă a Comisiei privind indicatorii relevanți, inclusiv dispersia geografică, bazați pe o abordare comună pentru sărăcia energetică.”

Deși mare parte a acestui document se pretează pe contextul UE, **unde energia este în mare parte accesibilă, dar adesea prea scumpă**, acest Toolkit își propune să ofere o imagine de ansamblu referitoare la principiile, argumentele și exemplele practice pentru **implicarea în reducerea sărăciei energetice prin dreptul la energie**.

Ce înțelegem prin „dreptul la energie”?

Dreptul la energie plasează fiecare persoană ca beneficiară a unor drepturi și îndreptățiri pentru a se putea bucura de accesul la servicii energetice necesare pentru sănătatea, bunăstarea, incluziunea socială și participarea deplină a fiecărui individ în societate. Energia reprezintă un aspect vital al unui trai uman demn.

A avea un astfel de drept presupune că alte persoane — Statul, în special — au obligații în ceea ce privește asigurarea acestui drept tuturor, în mod egal și fără discriminare. În planul conex al acestui drept sunt identificabile multiple arii de interes ce pot fi clasificate de-a lungul a trei teme fundamentale.

ACCES LA

- Energie - acces la resurse/ furnizare.
- Servicii energetice - pentru a satisface nevoile zilnice de sănătate, bunăstare, siguranță și participare în societate.
- Niveluri minime garantate de servicii și bunuri.
- Aprovizionare fiabilă garantată, însemnând un risc de deconectare egal cu zero: deconectarea ca urmare a incapacității de a plăti încalcă drepturile omului.

ACCESIBILITATE FINANCIARĂ

- Raportată la veniturile oamenilor, precum și la nevoile lor reale
- Locuințe, echipamente și aparate eficiente energetic.
- Fără practici discriminatorii la facturare.

POLICY

GUIDELINES

PRACTISES

STANDARDS

RULES

DEMOCRAȚIE ENERGETICĂ

- Dreptul de a participa în procesele decizionale privind energia și politica energetică.
- Dreptul de a participa în comunități energetice.
- Dreptul la informare despre energie și drepturile conexe.
- Accesul la justiție.

Dreptul la energie în practică

Recunoașterea drepturilor de bază implică îndatoriri corespunzătoare de a respecta, proteja și îndeplini astfel de drepturi.

De obicei, asigurarea unor astfel de drepturi necesită acțiuni și eforturi din partea multor actori diferiți, la diferite niveluri ale societății și în diferite sectoare.

Pentru a fi eficiente, politicile trebuie să vizeze cauzele fundamentale ale sărăciei energetice, nu doar să atenueze simptomele acesteia.

Prin prisma drepturilor omului, **Statul** poartă responsabilitatea principală de a crea condiții favorabile pentru realizarea deplină a drepturilor umane. Prin urmare, autoritățile publice trebuie să elaboreze un set coerent de politici care să contribuie la realizarea progresivă a dreptului la energie având în vedere maximul de resurse publice și private de care pot dispune în acest sens. Totodată, autoritățile trebuie să combată și remedieze actele discriminatorii și defavorizante, să garanteze monitorizarea și supravegherea dreptului în practică, precum și accesul la justiție.

Politicile ce urmăresc asigurarea **dreptului la energie** trebuie să fie specifice și asertive, bine-definite dar totodată destul de flexibile încât să reflecte complexitatea pieței energetice — incluzând diversitatea resurselor disponibile, precum și nevoile personale.

După cum paginile următoare vor ilustra, dezvoltarea unor astfel de politici poate fi întreprinsă în plan regional, național sau local, și trebuie să ia în considerare pe deplin modurile în care diferiți actori contribuie la — sau atenuează — in justiția energetică.

În afară de stat, alte **entități publice** (ex. autoritățile de reglementare, Avocatul Poporului sau furnizorii de locuințe sociale) și **întreprinderile** (ex. utilități, producători de electrocasnice, bănci) au responsabilități pentru realizarea efectivă a dreptului la energie. **Societatea civilă**, precum activiștii în domeniul energiei și schimbărilor climatice sau organizațiile de consumatori, joacă un rol major în solicitarea dreptului, angajarea actorilor responsabili și decizionali, precum și supravegherea implementării acestuia.

Fundamentele unei abordări bazate pe drepturi

Dreptul la energie în lege

Deși conceptul de „drepturi ale omului” a fost articulat în multe societăți timp de multe secole, Declarația Universală a Drepturilor Omului (adoptată în 1948) a marcat începutul formal al unei „legi a drepturilor omului”, menind să impună guvernelor obligații și responsabilități de a îndeplini, proteja și respecta aceste drepturi. Acest scop s-a materializat prin adoptarea legilor având caracter juridic obligatoriu, precum tratate regionale și internaționale privind drepturile omului, texte fundamentate în textul acestei Declarații.

Ideea că toți oamenii de pretutindeni ar trebui să se bucure în mod egal de drepturile omului, fără discriminare sau dezavantaj, a devenit un principiu cardinal al societăților democratice.

Deși accesul la serviciile energetice este deja protejat de alte drepturi ale omului deja-existente, un drept de sine stătător ajută la specificarea și la vizibilitatea drepturilor și intereselor oamenilor în domeniul energiei, totodată atrăgând atenția asupra importanței implementării măsurilor pentru a sprijini realizarea acestuia.

9 DREPTURI RECUNOSCUTE

În prezent, următoarele drepturi relevante sărăciei energetice sunt sprijinite de legea drepturilor omului, incluzând dreptul la:

- viață cu demnitate
- standarde de trai adecvate, incluzând dreptul la o locuință adecvată
- sănătate fizică și psihică
- acces la informație și libertate de exprimare
- educație
- odihnă, timp liber și joacă, în special pentru copii
- securitate socială, și protecția socială și economică a familiei
- un mediu de viață sănătos
- participare publică, dreptul la participare în viața socială

În practica de monitorizare a drepturilor omului, toate cele nouă drepturi au fost, într-un fel, legate de sărăcia energetică.¹ În plus, dreptul la energie ar rezulta și ar sprijini exercitarea altor drepturi.

Dreptul la viață cu demnitate

Dreptul la viață presupune ca statele să pună în aplicare măsuri pentru a proteja împotriva „**morții nenaturale sau premature, precum și pentru a se bucura de o viață cu demnitate**”. Statele au obligația de a „a lua măsuri adecvate pentru a **combate condițiile generale din societate** care [...] împiedică indivizii să se bucure de dreptul lor la viață cu demnitate”, inclusiv „**dacă este necesar, măsuri menite să asigure accesul fără întârziere al persoanelor la bunurile esențiale**” și servicii precum hrană, apă, adăpost, îngrijire medicală, **electricitate** și salubritate.”

Comentariul general ONU HRC nr. 36 privind dreptul la viață în articolul 6 din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice (2018).

Dreptul la o locuință adecvată

Dreptul la locuință prevede că „**o casă adecvată trebuie să conțină anumite facilități esențiale pentru sănătate, securitate, confort și alimentație**”. Aceasta include „**accesul durabil la resurse naturale și comune, apă potabilă sigură, energie pentru gătit, încălzire și iluminat, instalații de salubritate și spălare**”. [...] Locuința adecvată trebuie să fie locuibilă și sigură din punct de vedere fizic, „în ceea ce privește asigurarea locuitorilor cu spațiu adecvat și **protejarea lor de frig, umiditate, căldură, ploaie, vânt sau alte amenințări la adresa sănătății** [...]”

Comentariul general nr. 4 al CESC al ONU privind dreptul la o locuință adecvată în articolul 11 a Internaționalei Pactului privind drepturile economice, sociale și culturale (1991).

¹ Organele de supraveghere ale tratatelor privind drepturile omului, cum ar fi Comitetul European al Drepturilor Sociale, Comitetul ONU pentru Drepturile Omului, Comitetul ONU pentru Drepturile Economice, Sociale și Culturale sau Comitetele ONU pentru Drepturile Copilului și Drepturile Femeii, au afirmat că astfel de drepturi sunt conexe sărăciei energetice. (Hesselman, 2021).

Energia în legea drepturilor omului: prezentă, dar nu protejată

Până în prezent, dreptul la energie nu este recunoscut în mod explicit în lege.

Progresul este evident, totuși, prin faptul că mai multe instrumente juridice internaționale, regionale și naționale încorporează acum acest drept prin lege.

La nivel național, mai multe constituții, instanțe și legi de nivel inferior recunosc, de asemenea, drepturile la energie, inclusiv în Spania, Franța, Grecia, Columbia, Africa de Sud, India, Pakistan și Filipine (Hesselman 2021; Hesselman, Varo și Laakso, 2019).

Aceste drepturi au un aspect reciproc: ele reprezintă atât drepturi specifice pentru indivizi, cât și obligații pentru statele de a asigura accesul la energie ca drept uman.

Dreptul la energie în instrumentele legale existente

- **Articolul 14(2)h din Convenția ONU privind eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor** formulează dreptul la un nivel de trai adecvat pentru femeile din mediul rural, inclusiv un drept specific la energie electrică.
- **Articolul 11 al Protocolului de la San Salvador privind drepturile economice, sociale și culturale al Organizației Statelor Americane** recunoaște un drept uman la servicii de bază, acoperind accesul la energie.
- **Articolul 36 din Carta Drepturilor Fundamentale a UE** afirmă că Uniunea Europeană trebuie să respecte accesul la serviciile de interes economic general așa cum este deja prevăzut în legislația națională sau în legislația UE, inclusiv furnizarea de energie electrică și gaz.

Următoarele secțiuni ale acestui document evidențiază exemple pertinente: măsuri pentru a garanta că fiecare persoană se poate bucura de acces la locuințe și facilități de bază sigure, calde, sănătoase și locuibile, precum și obligațiile de protecție împotriva deconectărilor de energie din cauza incapacității de plată (Hesselman 2021; Tully 2006).

Dreptul la energie: aspecte practice și considerații contextuale

Dreptul la energie, deși în principiu aplicabil universal, recunoaște nevoia de flexibilitate practică. Acest lucru este valabil pentru perspectiva drepturilor în general, deoarece nevoile umane diferă în funcție de context, incluzând **factori geografici, climatici și socio-economici**, precum și **circumstanțele personale ale unor indivizi diverși**.

Începând cu anii 1980, drepturile omului au fost adesea legate de „**abordarea capacității**” propusă de Amartya Sen și Martha Nussbaum, o abordare susținând scopul de a oferi oamenilor libertatea de a realiza ceea ce apreciază să facă și să fie, și să creeze condiții care să le permită să atingă și să conserve demnitatea umană.

Prin prisma acestei abordări, dreptul la energie, implică mai multe elemente vitale, inclusiv **accesul la cele necesare din punct de vedere social și material**:

- **aprovizionare minimă cu energie** suficientă, de înaltă calitate, fiabilă și continuă;
- **surse de energie și furnizare** care îndeplinesc anumite standarde de durabilitate, sănătate, siguranță și curățenie;
- **aparate energetice** care convertesc eficient o astfel de energie pentru nevoile de zi cu zi;
- **aprovizionare accesibilă dpdv financiar** pentru a asigura că costurile aferente nu limitează capacitatea unei persoane de a satisface alte nevoi de bază.

Abordarea capabilităților recunoaște că „pozițiile inițiale” ale oamenilor în ceea ce privește obținerea unui astfel de drept pot fi în mare măsură diferite. Factori care ar trebui considerați ca **surse de vulnerabilitate** – fie pentru că limitează accesul la furnizarea de energie, fie pentru că influențează capacitatea de a plăti pentru serviciile energetice – care justifică o protecție specială.

Pentru a obține o egalitate mai mare, o abordare bazată pe drepturi cere ca factorii decizionali nu doar să ia în considerare astfel de disparități, ci să acorde prioritate acțiunilor direcționate pentru cei care au nevoie de mai mult sprijin pentru a reduce vulnerabilitatea sau pentru a aborda orice formă de discriminare. În ceea ce privește dreptul la energie, acesta se poate aplica tuturor serviciilor energetice, modului în care acestea sunt furnizate și mecanismelor de asigurare a accesibilității (printre altele).

Surse ale vulnerabilității

• Condiții fizice

precum vârsta, boala, dizabilitatea, ce pot implica echipamente suplimentare consumatoare de energie.

• Diferențe socio-economice

din cauza etniei, sexului, clasei, venitului, cetățeniei sau statutului de proprietate a locuinței.

• Considerații contextuale

precum locația geografică, clima, caracteristicile mediului construit, stilurile de viață și moștenirea culturală.

Menținerea dreptului de acces la energie și servicii energetice

Legarea dreptului la energie de obiectivele declarate pentru sănătate, bunăstare, educație, incluziune și participare, așa cum se face pentru alte drepturi universale, implică faptul că toți oamenii ar trebui să aibă dreptul la un anumit nivel de energie. Din ce în ce mai mult, acest lucru se traduce în conceptul unui set minim de servicii energetice.

Acest fapt ridică întrebări cu privire la cine decide ce servicii la ce nivel și dacă „accesibil” va implica, cel puțin pentru unele grupuri, un cost foarte scăzut sau chiar gratuitate.

Servicii energetice fundamentale

- Încălzirea/răcirea spațiului
- Încălzirea apei
- Iluminat
- Aparat și electronice
- Gătirea
- Curățenie
- Igiena personală
- Asistență medicală la domiciliu

Minime în cantitate și calitate, relevante pentru nevoi și context

Indicatori pentru necesarul minim de energie

- un set minim de servicii energetice
- o listă de aparate relevante
- un nivel minim de eficiență energetică,
- un nivel minim de calitate a aprovizionării
- niveluri minime de kilowați-oră de energie electrică și/sau metri cubi de gaz sau alt combustibil.

În general, comunitatea energetică a convenit asupra a cinci indicatori ca fiind utili pentru a surprinde nevoile minime de energie ale oamenilor. Pe baza unor astfel de indicatori, devine posibilă determinarea benzilor minime relevante de servicii energetice pentru a îndeplini capacități și drepturi, precum și alte minime și standarde relevante pentru fiecare regiune sau țară, ținând cont de nevoile personale și casnice și de opțiunile de eficiență energetică.

Minimele pot fi decise prin procese deliberative și pe baza standardelor empirice pentru bunăstare (Walker et al 2016; Hesselman et al 2021).

Pentru a evita efectele negative asupra sănătății, Organizația Mondială a Sănătății (OMS) definește o temperatură interioară minimă pentru confortul termic ca 18°-24°C, în funcție (printre alți factori) de nivelul de vulnerabilitate al ocupanților. OMS stabilește, de asemenea, linii directe pentru umiditatea, mușgaiul și calitatea aerului din interior legate de sursele și metodele de energie pentru gătit sau încălzire (OMS 2009; OMS 2014; OMS 2018). Un alt standard este un nivel minim de lumeni pentru iluminare pentru a evita afectarea vederii sau pentru a permite diverse sarcini în siguranță. Acest standard se reflectă într-un număr de becuri sau puterea per cameră sau persoană, împreună cu confortul de utilizare sau orele necesare de funcționare.

Definirea unui minim bazat pe drepturi: realizarea capacităților

La scară globală, există diferențe mari între națiuni în ceea ce privește consumul anual de energie per capita care corespund, de asemenea, cu niveluri inegale de dezvoltare umană și niveluri de bunăstare. În societățile europene, un nivel relativ înalt de servicii energetice universale este de obicei considerat ca sprijinind sănătatea și bunăstarea în conformitate cu standardele de viață naționale sau regionale (Walker, Simcock și Day, 2016). În Europa Centrală, de exemplu, cercetări recente sugerează un interval de 80-150 Gj pe an și per capita (luând în considerare toate consumurile de energie) ca reprezentând o cantitate adecvată de energie necesară pentru a menține nivelurile actuale de energie necesare pentru a susține sănătatea și bunăstarea (Frigo et al., 2021). Energia minimă necesară ar trebui revizuită în mod regulat, deoarece incorporarea energiei regenerabile și/sau aplicarea măsurilor de eficiență energetică poate modifica volumul de energie necesar pentru a satisface aceleași cerințe de servicii casnice.

Deși nu este încă o practică obișnuită, astfel de calcule ar putea fi utilizate pentru a stabili un nivel minim de servicii energetice universale care să fie oferite gratuit – fie tuturor, fie doar gospodăriilor vulnerabile. Datele la nivel de gospodărie ar putea fi apoi utilizate pentru a stabili scheme de prețuri echitabile pentru consum dincolo de nivelul minim (tarife bloc progresive).

De exemplu, s-a estimat că o gospodărie medie spaniolă ar avea nevoie de între 2 112 kWh (pentru o gospodărie de o persoană) și 4 232 kWh (pentru o gospodărie cu patru sau mai multe persoane) anual pentru a-și satisface gătitul, iluminatul interior și nevoile de alimentare a aparatelor electrocasnice (Arenas Pinilla et al., 2020). În comparație, tariful social de energie electrică aplicabil în prezent în Spania acceptă un nivel minim de consum anual în intervalul de 1 380 kWh (pentru o gospodărie fără copii) la 4 140 kWh (pentru o gospodărie cu trei sau mai mulți copii). În cazul „consumatorilor expuși riscului de excluziune socială” cu venituri foarte mici și susținuți de servicii sociale, gospodăriile sunt eligibile pentru acele sume de energie electrică gratuit.

Definirea minimelor pentru țările în curs de dezvoltare

În țările în curs de dezvoltare din Sudul

Global, Agenția Internațională pentru Energie (IEA 2020) sugerează că o sursă minimă de energie electrică de 1 250 kWh anual ar putea alimenta o gospodărie medie cu servicii de bază necesare. În mod remarcabil, cu aparate mai eficiente, același nivel de serviciu ar putea fi îndeplinit cu doar 420 kWh anual.

Appliance	Operational time/day
1 small refrigerator	24 hours
1 fan	6 hours
4 lightbulbs	5 hours
1 television	4 hours
1 mobile phone	Intermittently, 24 hrs

Găsind definiția IEA prea minimă, în special fiindcă nevoile energetice ale oamenilor se extind dincolo de casă, Centrul *Energy for Growth* a propus recent o furnizare de 1 000 kWh pe an *de persoană*, ca fiind mai adecvată. Dintre acestea, Centrul estimează că 300 kWh ar reflecta cererea gospodăriilor, permițând 700 kWh de consum pentru o participare socială și economică mai largă (Moss et al. 2021).

Pentru a urmări progresul către accesul universal la servicii energetice moderne, accesibile și fiabile (ODD7), ONU a dezvoltat un cadru pe mai multe niveluri care acoperă energia pentru servicii precum gătit și/sau gătit electric, iluminat, încălzire/răcire, refrigerare, TV /radio, și spălarea și călcatul hainelor. În cadrul acestui sistem, consumul minim anual de energie electrică pe gospodărie pe an, variază până la 3 000 kWh (Bhatia și Angelou 2015) .

Alternativ, nivelurile minime de serviciu pot fi definite ca o modalitate de implementare a dreptului la energie. În Țara Bascilor (Spania), furnizorul public de locuințe sociale ALOKABIDE a testat (în cadrul unui proiect pilot) o abordare inovatoare care garantează o temperatură interioară minimă de 18 °C pentru 126 de chiriași cu venituri mici care locuiesc în proprietățile sale (Hernández-Cruz et al., 2021).

Sunt disponibile și alte linii directoare, cum ar fi standardele ISO; standarde de calitate și performanță pentru sobe de gătit și încălzire și alte aparate; sau utilizarea unor combustibili specifici de la Clean Cooking Alliance. OMS a stabilit orientări privind calitatea aerului din interior pentru arderea combustibililor (solidi) (OMS 2014). Propune efectiv interzicerea și

descurajarea utilizării în gospodărie a cărbunelui (neprelucrat) și a kerosenului și stabilește limite de emisie în interior pentru anumite substanțe. Acest lucru este important, deoarece utilizarea combustibililor solizi (de exemplu, lemn de foc sau cărbune) — deși încă des întâlnită în multe gospodării europene — poate avea efecte negative grave asupra sănătății prin poluarea aerului.

Acces sigur, fiabil, neîntrerupt: interzicerea deconectărilor

Pentru a proteja dreptul la servicii energetice pentru nevoi esențiale, o abordare bazată pe drepturi interzice strict deconectarea sau întreruperea alimentării de bază — chiar și atunci când consumatorii nu își pot plăti facturile la energie. Ea cere ca companiile să continue să furnizeze servicii, ținând cont de „capacitatea de plată” a oamenilor (ONU, 2003).

Această interdicție recunoaște că neplata facturilor este o manifestare a unor probleme mai grave, pe care deconectarea nu ar face decât să le agraveze. Ca atare, deconectările nu ar trebui niciodată lăsate la latitudinea unui furnizor comercial, ci ar trebui să fie strict controlate de reglementări clare.

În prezent, nu există nicio interdicție la nivelul UE privind deconectările. În contextul piețelor energetice liberalizate din Europa, acest lucru pune în pericol gospodăriile vulnerabile.

Acces precar: contoare cu plată anticipată și autodeconectare

Contoarele cu plată în avans pentru gaz și electricitate au fost promovate ca un mecanism prin care oamenii își pot autogestiona consumul de energie și costurile pentru a evita deconectarea. Adesea, acestea sunt sugerate ca o modalitate de a oferi mai mult control persoanelor aflate în sărăcie energetică.

În timp ce s-au raportat unele succese în realizarea unor astfel de rezultate și în protejarea oamenilor de datorii și deconectări, contoarele cu plată anticipată riscă, de asemenea, să ajungă să creeze o „clasa a doua” de utilizatori de energie, care au mai multe șanse se auto-raționeze și auto-deconecteze. Acest lucru ar putea duce la noi forme de discriminare, dezavantaje și sărăcie energetică.

Contoarele cu plată anticipată pot fi considerate incompatibile cu o abordare bazată pe drepturi deoarece plasează sarcina plății exclusiv asupra consumatorului cu plată anticipată, cel mai adesea fiind parte dintr-o gospodărie cu venituri mici. Furnizorul nu se deconectează direct din cauza facturilor neplătite, dar oamenii înșiși pot înceta să mai folosească energia de care au nevoie atunci când nu pot completa soldul. Aceasta se numește „auto-deconectare” (Shaver 2018).

Prin urmare, utilizarea unor astfel de contoare ar trebui considerată acceptabilă numai acolo unde sistemele obișnuite nu sunt posibile sau preferate de persoanele care le folosesc, cu un motiv întemeiat. În astfel de cazuri, schemele de plată anticipată ar trebui să fie cuplate cu garanții generoase pentru aprovizionarea de bază.

ONU îndeamnă Belgia și Germania să acționeze în ceea ce privește nevoile de bază de energie electrică și energetică

În 2018, **Comitetul ONU pentru Drepturi Economice, Sociale și Culturale (UN CESCR)** a fost îngrijorat de faptul că un număr mare de gospodării din Germania, în special cele cu ajutoare sociale de bază, se confruntă cu sărăcia energetică. În plus, în 2016, aproximativ 328 000 de gospodării au fost afectate de deconectări din cauza facturilor neplătite. Comitetul a recomandat Germaniei să **adopte măsuri eficiente pentru a se asigura că toate gospodăriile își pot satisface nevoile de bază de energie electrică**, evitând astfel deconectările gospodăriilor care nu își pot plăti nevoile minime.

Mai recent (2020), **CESCR ONU** și-a exprimat îngrijorarea cu privire la impactul costurilor energiei asupra bugetelor gospodăriilor, în special a gospodăriilor cu venituri mici din Belgia, și cu privire la practica întreruperii gazului și a energiei electrice pentru neplata facturilor. Guvernului i s-a recomandat **să ia măsurile necesare pentru a asigura o aprovizionare minimă cu energie, chiar și atunci când este instalat un contor bugetar.**

UN CESCR, Observații finale: Germania (2018) E/C.12/DEU/CO/6; Belgia (2020) E/C.12/BEL/CO/5 .

Recunoașterea și combaterea practicilor discriminatorii

Principiul nediscriminării este un principiu fundamental al dreptului internațional al drepturilor omului: prin urmare, trebuie menținut și în dreptul la energie. **Nediscriminarea este strâns legată de egalitate, echitate și vulnerabilitate** și implică eforturi de identificare a indivizilor sau a grupurilor care — din cauza unor caracteristici particulare — sunt marginalizate sau tratate în mod discriminatoriu, fie de drept, în practică, direct sau indirect.

Persistentele inegalități de gen devin vizibile în mod particular în contextul sărăciei energetice, reflectând adesea diferențe de niveluri de venit, dar și nevoi personale, interese, alegeri și factori contextuali diferite. Unii oameni sunt afectați de **discriminări multiple**, atunci când dezavantajele lor sunt combinate intersecțional pe mai multe axe ale inegalității (Consiliul Europei, 2021).

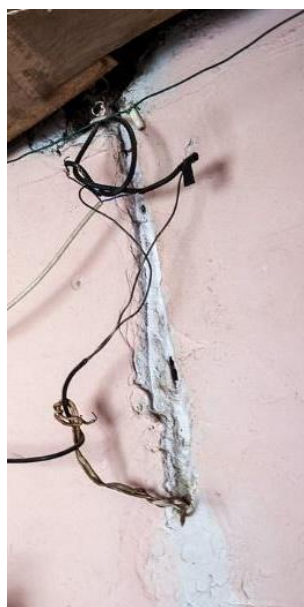
Temeiuri pentru discriminare recunoscute în legea drepturilor omului includ:

- etnie • sex • limbă • religie • opinie politică sau de altă natură • origine națională sau socială • proprietate • Statut înăscut sau dobândit, precum dizabilitatea, vârsta, statutul marital și familial • orientare sexuală și identitate de gen • sănătate

Totodata, legea ia în vedere:

- locul de reședință • situația economică și socială, inclusiv statutul de proprietate al unei persoane ca chiriaș, proprietar sau locuitor informal – aspecte de importanță deosebită pentru accesul la energie

Discriminarea energetică și socio-economică: romii în Europa Centrală și de Est

Grupuri sau comunități specifice din Europa rămân în condiții extrem de precare în ceea ce privește accesul la serviciile energetice. Romii se remarcă prin faptul că situația lor de acces redus la serviciile de bază, inclusiv la energie, atrage adesea atenția în monitorizarea internațională a drepturilor omului (OHCHR 2016; OHCHR 2020; European Social Committee 2012).

În toată Europa, comunitățile de romi au trăit de zeci de ani ca o minoritate grav defavorizată și exclusă, adesea în zone expuse poluării mediului și cu acces redus la apă, canalizare și energie. În așezările rurale segregate, familiile sărace de romi se luptă adesea să își satisfacă nevoile de energie de bază și recurg la strângerea lemnului pentru foc, arderea combustibililor solizi de calitate scăzută sau bazându-se pe conexiuni informale la rețeaua de electricitate.

Astfel de condiții reflectă inegalitățile structurale și discriminarea în accesul la energie. Incapacitatea de a atinge capacitățile energetice de bază, cum ar fi să faci teme sau să folosești un computer, sunt dezavantaje imediate cu impact pe termen lung. Romii lipsiți de energie au acces mai scăzut la educație și informație, ceea ce

reprezintă un obstacol în calea ieșirii din ciclul sărăciei extreme.

Informația ca instrument împotriva discriminării

Colectarea de date dezagregate cu privire la accesul discriminatoriu și la consumul de energie al oamenilor, veniturile, calitatea locuințelor etc. este vitală pentru combaterea discriminării într-o abordare bazată pe drepturi. Datele sprijină o mai bună înțelegere a nevoilor sau provocărilor unice cu care se confruntă anumite grupuri, cum ar fi: femeile și mamele singure din diverse minorități etnice; pensionarii cu venituri mici care locuiesc în mediul rural; familiile care îngrijesc copii cu dizabilități; sau tineri adulți. De asemenea semnificativ este că datele permit dezvoltarea unor acțiuni personalizate, în timp ce instrumentele de politică generice pot exacerba intersecționalitatea discriminării.

Accesibilitatea dpdv financiar

Accesibilitatea stă la baza gradului de adecvare al serviciilor energetice: capacitatea oamenilor de a accesa un nivel minim de acces poate fi exercitată doar dacă atât sursele de energie, cât și aparatele eficiente, sunt accesibile pentru toată lumea. Așadar, asigurarea că accesul minim la servicii energetice este accesibil dpdv al costului — chiar și pentru persoane vulnerabile — constituie un alt aspect critic al perspectivei drepturilor omului.

Conform indicatorilor ONU de reglementare pentru energie durabilă (RISE) atașați la ODD

7, accesibilitatea serviciilor energetice este legată de venitul general al gospodăriilor. RISE sugerează că în climatele calde, o cotă de 5% din buget este acceptabilă, în vreme ce 10% este o cotă mai potrivită climatelor reci, unde nevoia de încălzire crește consumul energetic. În contextul schimbărilor climatice, răcirea poate fi la fel de esențială precum încălzirea pentru sănătatea și bunăstarea oamenilor.

Accesibilitatea trebuie înțeleasă în raport cu:

- **mijloacele unei persoane** – ceea ce este accesibil pentru o persoană poate fi inaccesibil pentru o alta.
- **capacitatea unei gospodării de a-și permite alte nevoi esențiale** după plata facturilor energetice – adică costurile energetice nu ar trebui să conducă la sacrificarea altor cheltuieli esențiale.

Creșterea temperaturilor va duce la creșterea cererii de răcire

După ce a vizitat Spania, **raportorul ONU pentru drepturile omului și sărăcia extremă** a remarcat în 2020 că schimbările climatice vor avea un impact dramatic asupra persoanelor aflate în sărăcie. Prin urmare, raportorul a cerut Spaniei să se asigure că politicile de protecție socială îi sprijină pe cei care se află deja în sărăcie, și pe cei pe care încălzirea globală i-ar putea împinge în sărăcie. Întrucât valurile recente de căldură provoacă deja decese, familiile sărace care nu au acces la electricitate sau aer condiționat vor fi în pericol.

HRC, Raportul raportorului pentru sărăcia extremă: Misiune în Spania (2020) A/HRC/44/40/ADD.2

Diversi indicatori pentru accesibilitatea serviciilor energetice minime au fost concepuți, cum ar fi indicatorul 10%, indicatorul 2M sau indicatorul Venituri Mici/ Costuri Energetice Mari (LIHC). Indiferent de indicatorul utilizat, scopul este de a evalua dacă cheltuielile pentru nevoile energetice de bază interferează cu alte cheltuieli esențiale ale gospodăriilor. În acest sens, este utilă o conceptualizare mai amplă a bugetului casnic.

În cazul în care costurile pentru nevoile energetice de bază *depășesc* posibilitățile unor segmente ale societății, indiferent de cauzele subiacente, o perspectivă bazată pe drepturi implică necesitatea/ obligația guvernului sau a autorităților de reglementare de a introduce măsuri pentru îmbunătățirea accesibilității. Acest lucru este valabil atât pe piețele publice, cât și pe cele private. Acțiunile pot include reglementarea prețurilor și tarifelor pentru serviciile energetice, asistență financiară sau practică pentru reducerea facturilor la energie (ex. măsuri de eficiență energetică), ori diferite forme de sprijin direcționat prin sisteme de ajutoare/ asistență socială.

Reducerea decalajului de venituri: un salariu decent de trai

Venitul scăzut este un factor care contribuie la incapacitatea oamenilor de a-și permite serviciile energetice necesare. Aici, guvernele și instituțiile pot acționa în mai multe moduri:

- Asigurarea că salariile minime susțin standarde decente de viață, inclusiv capacitatea de a plăti pentru accesul adecvat la servicii energetice.
- Crearea unor oportunități mai bune de generare de venituri, ajutând oamenii să acceseze locuri de muncă adecvate sau să-și construiască propriile (mici) afaceri.
- Îmbunătățirea schemelor de securitate socială, cu accent pe suplimentele de venit (țintite) sau (după caz) programele de scutire de datorii sau de gestionare a lor.
- Implementarea unui „venit de bază universal” pentru a asigura că oamenii au mijloace suficiente pentru a-și dobândi nevoile de bază.

Principii pentru a pune dreptul la energie în practică

O abordare bazată pe drepturi necesită ca politicile și strategiile care stau la baza tranzițiilor energetice să fie concepute ținând cont de — ba chiar, prioritizând — persoanele vulnerabile și sărace din punct de vedere energetic. Dreptul la energie trebuie să se bazeze pe principii precum **democrația energetică** și **controlul public** al resurselor energetice și a sistemelor de alimentare. Dreptul la energie este fundamentat în **drepturile la participarea publicului la luarea deciziilor, de acces la informație** și de **acces la justiție**. Acest lucru necesită sisteme de guvernare robuste, precum și **transparență**: oamenii trebuie să poată contribui, într-un mod semnificativ, la luarea deciziilor în materie de energie, cu ajutorul reprezentanților lor aleși sau al organismelor existente pentru a-și proteja drepturile, cum ar fi avocați ai poporului sau autoritățile de reglementare.

Democrație energetică pentru politici centrate pe oameni

Un drept la energie existent doar pe hârtie nu poate garanta exercitarea sa. Asigurarea participării directe a cetățenilor în procese decizionale privind energia este principiul de bază al democrației energetice, întrucât oferă persoanelor afectate o voce în a decide „cum” acest drept la energie va fi respectat, protejat și îndeplinit. Acest lucru este deosebit de important pe măsură ce se desfășoară tranzițiile către societăți neutre din punct de vedere al carbonului. O astfel de decarbonizare poate include progresiv sisteme descentralizate, organizate mai aproape de cetățeni.

Deși principiul universalității stă la baza dreptului la energie, determinarea nevoilor și a drepturilor specifice ale populațiilor UE ar trebui urmărită prin **implicarea și deliberarea publică**, luând în calcul contextele socio-economice. Definițiile drepturilor, politicile de implementare a acestora și mecanismele de protejare a oamenilor trebuie să reflecte nevoile reale ale oamenilor și experiențele trăite de privare a capacităților de către diverse persoane și grupuri. Luarea deciziilor ar trebui să fie *cu și pentru* oameni, nu *despre* oameni (ENGAGER 2021).

Printre instrumentele pentru a asigura democrația energetică putem enumera: adunări energetice ale cetățenilor; transferarea proprietății și controlului asupra sistemelor energetice către public, inclusiv prin descentralizare sau remunicipalizare (Kishimoto et al 2017); sau crearea unor organisme puternice de reprezentare a cetățenilor, chiar și în cadrul companiilor energetice sau agențiilor de locuințe; sau sprijinirea comunităților energetice ale cetățenilor incluzivi sau a comunităților energetice (Caramizaru și Uilhlein 2020).

Protecția consumatorilor și activismul, incluzând soluționarea încălcărilor drepturilor

Activiștii, avocații poporului, grupurile de consumatori și comunitatea academică au roluri vitale și complementare de jucat în creșterea gradului de conștientizare și crearea impulsului politic:

- **Sprijinul consumatorului și grupurile de activism** pot intra în dialog cu persoanele afectate pentru a le spori cunoștințele despre energie și dreptul la aceasta, câștigându-le astfel încrederea și construindu-și credibilitatea pentru a-și asuma roluri active în democrația energetică. În calitate de reprezentanți, aceștia pot, de asemenea, să amplifice voci și să crească gradul de conștientizare.
- **Avocații poporului**, prin tratarea plângerilor individuale și cumularea acestora, sunt parteneri esențiali în implementarea și monitorizarea drepturilor utilizatorilor.

Timpul este important în protecția consumatorilor, precum și în activism. În mod ideal, activiștii și avocatul poporului vor intra în contact cu oamenii devreme, adesea pentru a le informa cu privire la drepturile lor și a acționa în cazul încălcărilor lor. Intrarea în contact cu factorii de decizie politică în dezbaterile pre-electorale poate ajuta la modelarea platformelor acestora; menținerea implicării după alegeri îi ajută să se asigure că își respectă angajamentele.

Crearea de coaliții între organizații și circumscriptii preocupate de sărăcia (energetică), de o tranziție (energetică) justă și de crizele locuințelor poate stimula activismul incluziv și reprezentativ bazat pe drepturi. De asemenea, contribuie la recunoașterea faptului că, din punct de vedere empiric, drepturile – la locuință, energie, apă, mediu curat, sănătate etc. – sunt adesea interdependente.

Alianța Împotriva Sărăciei Energetice

Alianța Împotriva Sărăciei Energetice (*Aliança contra la Pobresa Energètica* sau APE) a fost lansată la Barcelona în februarie 2014 sub premisa luptei pentru **accesul la rezervele de bază** (adică energie și apă) ca **drept fundamental al omului**. Alianța a construit o masă critică pentru promovarea acestui drept prin crearea de coaliții între organizațiile sociale și de mediu

preocupate de sărăcia energetică, locuințe și evacuări. Mobilizarea lor a condus la adoptarea unei legi înrădăcinată în drepturile omului, Legea Catalană 24/2015 privind „urgența sărăciei energetice și a locuințelor”, care interzice evacuarea și deconectarea de la aprovizionarea de bază a gospodăriilor definite ca fiind vulnerabile de serviciile sociale locale.

O activitate cheie a Alianței include sprijinirea „adunărilor consultative colective” la care oamenii vin pentru a își împărtăși preocupările și nemulțumirile într-un spațiu sigur și de încredere, dar și pentru a dobândi cunoștințe și a fi împuterniciți. Prin întâlniri, cunoștințele se acumulează pe măsură ce sosesc noi cazuri, iar soluții practice sunt concepute în mod colectiv. Adunările au o dimensiune explicită de gen, deoarece la ele participă în mare măsură femeile care raportează facturi neplătite și datorii la utilități, sau riscă deconectarea și/sau evacuarea. Adunările promovează împuternicirea, accesul la informație, schimbul de cunoștințe și sprijinul reciproc, participarea și diseminarea și susținerea „dreptului” la servicii.

Guvernarea și delegarea responsabilităților

Statele și autoritățile de reglementare joacă cel mai important rol în stabilirea cadrelor politice și de reglementare care susțin dreptul la energie – incluzând stabilirea altor entități responsabile în acest sens, precum și modalitățile prin care acestea pot fi trase la răspundere. În acest rol de reglementare și supraveghere, guvernele trebuie să asigure coerența la diferite niveluri de guvernare a sectorului energetic, incluzând actori privați (ex. utilități, sectorul eficienței energetice, sectorul construcțiilor), de la nivel național la nivel local, până la părțile interesate fiscale și financiare și între diverse sectoare publice (ex. locuințe, asistență socială, sănătate).

În mod critic, în cadrul unei abordări bazate pe drepturi, guvernele trebuie să se angajeze în procese incluzive și participative în stabilirea detaliilor specifice (ex. niveluri minime de energie) și dezvoltarea unor planuri de acțiune eficiente și robuste în combaterea sărăciei energetice. Planurile trebuie să definească în mod clar cronologiile și responsabilitățile diferiților actori, dar și să identifice și să mobilizeze resursele disponibile relevante. Statele trebuie să-și asume responsabilitatea de a se asigura că astfel de planuri sunt (re)evaluate, (re)actualizate și monitorizate în mod regulat. Preconizând rolul cheie al autorităților locale în implementarea dreptului la energie, consolidarea capacităților poate fi necesară pentru a împuternici municipalitățile, județele și regiunile.

Transparență și responsabilitate în serviciile publice și sectorul privat

Dreptul de acces la informații este esențial pentru dreptul la energie. Oamenii și reprezentanții lor necesită acces la materiale privind prețuri, contracte etc., precum și la scheme și mecanisme de sprijin prin care să poată obține acces la justiție.

Transparența și responsabilitatea părților interesate sunt esențiale în acest context. Pentru a limita abuzul sistemic și discriminarea, date precum cele privind deconectări, restanțe sau dificultăți de plată trebuie colectate și puse la dispoziția publicului.

Mecanismele de stabilire a prețurilor la energie și negocierile legate de reglementarea sectorială trebuie să fie transparente și accesibile tuturor. Elementele esențiale ale politicilor energetice ar trebui publicate sub formă de fișe informative, scrise într-un limbaj accesibil tuturor tipurilor de audiențe.

Furnizorii de energie au responsabilități active de a se asigura că accesul la informații și transparență sunt disponibile și au responsabilități directe de a respecta și promova drepturile omului în conformitate cu Principiile Directoare ale ONU privind Afacerile și Drepturile Omului. Acesta este un cadru internațional esențial pentru stabilirea responsabilităților relevante și pentru asigurarea unor căi de atac pentru abuzul de drepturi, inclusiv prin mecanisme adecvate de reclamație (OHCHR 2011). Tragerea la răspundere poate lua diferite forme, dar trebuie să asigure o supraveghere independentă.

Privind spre viitor: implicarea în dreptul la energie

Perspectiva dreptului la energie...

- pune în prim-plan **nevoile energetice de bază ale fiecărei persoane**
- **privește toți indivizii** ca ‘unitatea de interes’ principală a politicii privind combaterea sărăciei energetice, având ca scop identificarea și eliminarea nedreptății, dezavantajelor și inegalității
- **subliniază îndatoririle autorităților publice și ale altora**, și cere o guvernare a sărăciei energetice bazată pe drepturi
- **stabilește cadre** prin care cetățenii și reprezentanții acestora **pot invoca dreptul la energie** pentru a cere: acces minim la servicii energetice; accesibilitate dpdv financiar; protecție împotriva deconectărilor; egalitate; sau contestarea utilizării improprie a contoarelor cu plată anticipată
- **poate împuternici și încuraja democrația energetică**: implică drepturi la **participare, informare și acces la justiție**, precum și **răspunderea** celor îndatorați să garanteze dreptul.
- **poate implica societăți, cetățeni și părți interesate** într-un dialog privind cea mai bună cale pentru ca combatare sărăciei energetice. Dreptul nu reprezintă un simplu apel — poate fi un concept legal sau imperativ moral: drepturile omului aparțin tuturor și stau la baza proceselor decizionale privind satisfacerea nevoilor de bază ale tuturor.

Referințe

- Arenas Pinilla, E, R. Barrella, A. Cosín López-Medel, J.I. Linares Hurtado, J.C. Romero Mora, C. Foronda Diez and L. Díez Alzueta (2020). *Desarrollo de un modelo de cálculo de gasto eléctrico teórico en los hogares españoles*. ECODES-Fundación Ecología y Desarrollo / Cátedra de Energía y Pobreza, Universidad Pontificia de Comillas.
- Bhatia, M. and N. Angelou (2015). *Beyond Connections: Energy Access Redefined*, ESMAP Technical Report, World Bank, Washington DC
<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/24368>
- Bradbrook, A. and J. Gardam (2006) "Placing Access to Energy Services with a Human Rights Framework", *Human Rights Quarterly* 28: 389.
- Council of Europe. *Intersectionality and Multiple Discrimination*. www.coe.int/en/web/gender-matters/intersectionality-and-multiple-discrimination
- Day, R., G. Walker and N. Simcock (2016). "Conceptualising Energy Use and Energy Poverty using a Capabilities Framework". *Energy Policy* 93:255-264.
- ENGAGER (2021), *A Toolkit for a Just Transition With the People*. www.engager-energy.net/wp-content/uploads/2021/11/Engager-Toolkit--draft-2.pdf (21 October 2021)
- European Committee of Social Rights, *International Federation for Human Rights (FIDH) v. Ireland* (12 May 2017) Decision on Merits, Complaint No. 110/2014.
- European Committee of Social Rights, *Médecins du Monde – International v. France* (11 September 2012), Decision on Merits, Complaint No. 67/2011.
- Frigo G., M. Baumann and R. Hillerbrand (2021). "Energy and the Good Life: Capabilities as the Foundation of the Right to Access Energy Services," *Journal of Human Rights and Development* 22:218.
- Guyet, R. (2015). "Précarité énergétique et justice énergétique: un droit À l'énergie est-il pensable?" *L'Europe en Formation* 378:126-145.
- Hernández Cruz, P., J.M. Hidalgo-Betanzos, I. Antepara, I. Aberasturi, and D. Pérez (2021) "Guaranteeing a minimum temperature of 18 degrees C in low-income dwellings", FPRN-ENGAGER Conference 'Making Decarbonisation Fair'; 1-4 March 2021.
- Hesselman M., (2021). "Energy poverty and household access to electricity services in international, regional and national law" in M. Roggenkamp et al (eds), *Edward Elgar Encyclopedia of Energy and Environmental Law*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- Hesselman M. (2021, in press). "Right to Energy", in Hofbauer, Philipp, Binder and Nowak (eds) *Elgar Encyclopedia on Human Rights*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Hesselman M., A. Varo, R. Guyet and H. Thomson (2021). "Energy Poverty in the COVID-Era: Mapping Global Responses to the Pandemic in Light of Momentum on the Universal Right to Energy" *Energy Research and Social Sciences* 18 <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102246>
- Hesselman, M., A. Varo and S. Laakso (2019). *The Right to Energy in the European Union*. ENGAGER Policy Brief No. 2 via: www.engager-energy.net/policy-brief-on-the-right-to-energy/.
- Human Rights Council (2020). *Report of the UN Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights: Mission to Spain*, A/HRC/44/40/ADD.2
- Human Rights Council (7 October 2020). *Report of the UN Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights: Just Transition*, UN Doc. A/75/181/Rev.1.
- Kishimoto S., O. Petitjean and L. Steinfort (eds) (2017). *Reclaiming Public Services: How Cities and Citizens are Turning Back Privatization*. Amsterdam: Transnational Institute via: www.tni.org/en/publication/reclaiming-public-services
- Löfquist, L. (2020). "Is There a Universal Human Right to Electricity?" *The International Journal of Human Rights* 24:711.
- Office of the High Commissioner for Human Rights (UN OHCHR), *Joint Communication of UN Special Procedures to Spain* (18 December 2020) ESP 6/2020.

Office of the High Commissioner for Human Rights (UN OHCHR), *Joint Communication of UN Special Procedures to Serbia* (16 November 2016) SRB 3/2016.

Office of the High Commission for Human Rights (UN OHCHR), *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework* (UN: Geneva 2011) HR/PUB/11/04.

Ormandy, D and V. Ezratty (2012). "Health and Thermal Comfort: From WHO Guidance to Housing Strategies", *Energy Policy* 49.

Shove, E. and G. Walker (2014). "What is energy for? Social practice and energy demand", *Theory, Culture and Society*, 31:5, 41-58.

Simcock N., H. Thomson, S. Petrova and S. Bouzarovski S. (eds) (2018). *Energy Poverty and Vulnerability: A Global Perspective*, Abingdon: Routledge.

Szulecki, K. and I. Overland (2020). "Energy democracy as a process, an outcome and a goal: A conceptual review", *Energy Research and Social Science* 69
<https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101768>.

Tirado-Herrero, S. and M. Hesselman (eds) (2020). "New Narratives and Actors for Citizen-led Energy Poverty Dialogues", ENGAGER Policy Brief No. 4, (September 2020) via: www.engager-energy.net/policy-briefs/

Tully S. (2006). "Access to electricity as a human right", *Netherlands Quarterly of Human Rights* 24:557-587.

Tully, S. (2008). "The human right to access clean energy" *Journal of Green Building* 3:140-148.

Walker, G. (2015). "The right to energy: meaning, specification and the politics of definition", *L'Europe en Formation* 378:26-38.

Walker, G., N. Simcock N and R. Day (2016). "Necessary energy uses and a minimum standard of living in the United Kingdom: Energy justice or escalating expectations?" *Energy Research and Social Science* 18:129-138.

WHO (World Health Organization) (1987). *Health Impact of Low Indoor Temperatures*, WHO Regional Office for Europe.

WHO (2007). *Housing, Energy and Thermal Comfort: A Review of 10 Countries Within the WHO European Region*, WHO Regional Office for Europe.

WHO (2009). *Guidelines for Indoor Air Quality: Dampness and Mould*, WHO Regional Office for Europe.

WHO (2014). *Indoor Air Quality Guidelines: Household Fuel Combustion*, World Health Organization.